

Giorgio Agamben: Mi, menekültek

 aszem.info/2015/12/giorgo-agamben-mi-menekultek/

Codău Annamária

1. 1943-ban a *The Menorah Journal* zsidó folyóiratban Hannah Arendt publikált egy cikket *Mi, menekültek* címmel. Ebben a rövid, de jelentős tanulmányban, egy Mr. Cohnról – az asszimilált zsidóról, aki 150 százalékban német, 150 százalékban bécsi és 150 százalékban francia volt, de végül keserűen rádöbbsent, hogy „az ember nem győzhet kétszer” („on ne parvient pas deux fois”) – vázolt polemikus portré után Arendt kifordítja a menekült és a hazátlan személy állapotának – amelyben ő maga is élt – a meghatározását annak érdekében, hogy ezt az állapotot mint egy új történeti tudat paradigmáját javasolja. A jogait elvesztett, de egy új nemzeti identitással való azonosulásnak – a saját helyzetére való világos rálátás képességének megtartása érdekében – mindenáron ellenálló menekült bizonyos népszerűtlenségért cserébe egy felbecsülhetetlen előnyhöz jut: „Számára a történelem többé nem egy csukott könyv, a politika pedig megszűnt a gojok privilégiuma lenni. Tudja, hogy Európában a zsidók száműzetését azonnal követte az európai népek nagy részének száműzése. Az egyik országból a másikba kiutasított menekültek népük előőrseit (*avant-garde*) képviselik.”

Érdekes ennek az analízisnek az értelmére reflektálni, amely ma, pontosan ötven évvel később sem veszített időszerűségéből. Nem pusztán arról van szó, hogy a probléma ugyanolyan sürgetően merül fel Európában és máshol is, hanem ugyanakkor a nemzetállam kérlelhetetlen hanyatlásának és a hagyományos jogi-politikai kategóriák általános korróziójának kontextusában a menekült ma talán a politikai szubjektumnak az egyetlen elképzelhető figurája. Legalábbis addig, amíg a nemzetállam és szuverenitásának széthullása be nem fejeződik, a menekült az egyetlen olyan alapkategória, amely által egy eljövő politikai közösség formáit és korlátait ma észlelni lehetséges. Valóban, ha fel akarunk nőni azon feladatok abszolút újdonságához, amelyekkel szembesülnünk kell, kétségtelenül le kell mondanunk azokról az alapfogalmakról, amelyeken keresztül a politikai szubjektumokat eddig elgondoltuk (ember és állampolgár az ő jogaival, de ide tartozik az önrendelkező egyén, a munkás stb.), és újra kell építenünk politikai filozófiánkat ebből az egyedi figurából kiindulva.

2. A menekültek tömegjelenségként az I. világháború végén tűntek fel először, amikor az Orosz, az Osztrák–Magyar és Ottomán Birodalmak szétesése, illetve a békeszerződések által létrehozott új rend alaposan átszervezte Közép- és Kelet-Európa demográfiai és területi szerkezetét. Rövid idő alatt másfél millió fehérorosz, 700 000 örmény, 500 000 bolgár, egymillió görög és több százezer német, magyar és román hagyta el hazáját és költözött máshová. Ezekhez a tömegmozgásokhoz hozzáadódik az a robbanásszerű szituáció, amelyet az váltott ki, hogy a békeszerződések által a nemzetállamiság modellje szerint kialakított új államokban (például Jugoszláviában és Csehszlovákiában) a lakosság mintegy 30 százaléka kisebbségekből állt, akiket egy sor nemzetközi egyezmény (úgynevezett Kisebbségi Szerződések) által kellett megvédeni, de ezek legtöbbször csak holt betűk maradtak. Néhány évvel később a németországi faji törvények és a spanyol polgárháború a menekültek egy új és jelentős állományát szórták szét Európa-szerte.

Hozzászoktunk a hontalanok és a menekültek közötti distinkció megtételéhez, de ez a megkülönböztetés időről időre nem olyan egyszerű, mint amilyennek első látásra tűnik. Kezdetől fogva sok menekült, aki gyakorlatilag nem volt hontalan, inkább azzá vált, ahelyett, hogy visszatérjen szülőföldjére (ez a helyzet azokkal a lengyel és román zsidókkal, akik Franciaországban vagy Németországban voltak a háború végén, vagy ma a politikai üldözések áldozataival, illetve azokkal, akik számára a szülőföldre való visszatérés a túlélés lehetetlenségét jelentené.) Másfelől az orosz, örmény és magyar menekülteket az új szovjet vagy török kormányok denacionalizálták (*denationalized*). Fontos figyelembe venni azt, hogy az I. világháború korszakával kezdve sok európai állam vezetett be olyan törvényeket, amelyek megengedték, hogy a saját állampolgáraiknak visszavonják a honosítását, illetve denacionalizálják őket (*to be denaturalized and denationalized*). Az első Franciaország volt 1915-ben a tekintetben, hogy „ellenséges” származásúnak nyilvánított állampolgárokat; 1922-ben Belgium követte a példát, visszavonva azoknak az állampolgárságát, akik „nemzetellenes” tetteket követtek el a háború alatt; 1926-ban Olaszországban a

fasiszta rendszer hasonló törvényt iktatott be azokra vonatkozóan, akik „méltatlanok az olasz állampolgárságra”; 1933-ban Ausztrián volt a sor, és így tovább, míg 1935-ben a Nürnbergi Törvények kettéosztották a német lakosságot teljes jogú állampolgárookra és politikai jogokkal nem rendelkező állampolgárookra. Ezek a törvények – és az ezekből következő tömeges hontalanság – döntő fordulópontot jelentenek a modern nemzetállam életében és az olyan naiv fogalmak alóli végleges felszabadulás tekintetében, mint a „nép/lakosság” (*people*) és az „állampolgár”.

Nem itt van a helye a különféle nemzetközi bizottságok történeti áttekintésének, amelyek révén az egyes államok, a Nemzetek Szövetsége és később az ENSZ a menekültek problémáját próbálta kezelni – az orosz és örmény menekültek Nansen-i Hivatalától (1921) a németországi Menekültügyi Főbizottságig (1936), a Körmányközi Menekültügyi Bizottságtól – IGCR (1938) és az Egyesült Nemzetek Nemzetközi Menekültügyi Szervezetétől (1946) a ma működő Egyesült Nemzetek Szervezetének Menekültügyi Főbizottságáig – UNHCR (1951) –, melyeknek tevékenysége, saját szabályzatuk szerint, csak „humanitárius és szociális” jellegű, tehát nem politikai. A lényeg az, hogy mindig, amikor a menekülteket nem individuális esetekként vették figyelembe, hanem inkább mint tömeges jelenséget (ahogy a két háború között történt, és ahogy most is történik), ezek a szervezetek és az egyes államok, az ember elidegeníthetetlen jogai ünnepélyes felidézésének ellenére, teljesen alkalmatlannak bizonyultak nemcsak a probléma megoldására, hanem egyszerűen ennek megfelelő módon való kezelésére is. Így az egész kérdéskör a rendőrség és a humanitárius szervezetek kezébe adódott át.

3. Ennek a tehetetlenségnek az okai nemcsak a bürokratikus gépezetek önzőségében és vakságában rejlenek, hanem magukban azokban az alapfogalmakban, amelyek az őshonosnak (*native*) – vagyis az életnek – a nemzetállam jogrendjébe való beíródását szabályozzák. Hannah Arendt *Imperializmus* című könyvének a menekültek problémájáról szóló ötödik fejezetét a következő címmel látta el: „*A nemzetállam hanyatlása és az Emberi Jogok vége*”. Ezt a megfogalmazást – amely elválaszthatatlanul összekapcsolja az emberi jogok sorsát a modern nemzetállammal, oly módon, hogy az utóbbi vége szükségszerűen implikálja az előbbinek az elavulását – komolyan kell venni. A paradoxon itt az, hogy épp az a figura – a menekült –, akiben megtestesülhettek volna a *par excellence* emberi jogok, képezi ehelyett ennek a fogalomnak a radikális válságát. „Az emberi jogok fogalma, – írja Arendt – amely az emberi lénynek mint olyannak a feltételezett létezésén alapul, romokba dőlt, mihelyt azok, akik ezt az elképzelést vallották, első ízben kerültek szembe olyan emberekkel, akik valóban elveszítették minden más specifikus minőségüket és kapcsolatukat, kivéve emberi mivoltuk pusztá ténységét.” A nemzetállami rendszerben az úgynevezett szent és elidegeníthetetlen emberi jogok azt bizonyítják, hogy teljesen védtelenek leszünk abban a pillanatban, amikor többé nem tudjuk egy állam polgáraiként meghatározni magunkat. Ha belegondolunk, ezt a kétértelműséget implicit módon az 1789-es Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozatának (*Declaration des droits de l'homme et du citoyen – Az ember és az állampolgár jogainak nyilatkozata*) a címe is tartalmazza, amelyben nem világos, hogy a két terminus két különféle realitást nevez-e meg, vagy hendiadiszt alkot, amelyben a második terminust (*citoyen* – állampolgár) valójában már magában foglalja az első (*homme* – ember).

Az, hogy a nemzetállam politikai rendjén belül nincs autonóm tér olyasvalaki számára, mint a pusztá ember önmagában, evidensen látszik már abból, hogy a menekült-állapotot még a legjobb esetekben is mindig ideiglenesnek tekintik, s ezt vagy honosítani (*naturalize*), vagy visszahonosítani (*repatriate*) kell. A pusztá ember önmagában mint permanens helyzet elképzelhetetlen a nemzetállami jog számára.

4. Ideje nem úgy tekinteni többé az 1789-től máig jelentkező Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozataira, mint amelyek a törvényhozókat megkötő örök, metatörvénykezési (*metajuridical*) értékek proklamációi lennének – ehelyett a modern államban betöltött igazi funkciójuk alapján kellene elgondolnunk ezeket. Valójában az emberi jogok mindenekelőtt a pusztá természetes élet beíródásának eredeti formáját képviselik a nemzetállam jogi-politikai rendjébe. Ez a pusztá élet (az emberi lény), amely az *ancien régime*-ben Istenhez tartozott, és a klasszikus világban világosan elhatárolódott (mint *zoé*) a politikai élettől (*bios*), most az állam aggodalmainak középpontjában áll, és úgymond ennek földi alapjává válik. A nemzetállam egy olyan államot jelent, amely a (pusztá emberi élet) születés(é)t teszi saját szuverenitásának alapjává. Ez a (nem is nagyon zavaros) jelentése az 1789-es Nyilatkozat első három cikkelyének: mivel az őshonosi státusz (*nativity*) beleíródott bármilyen politikai szövetkezet magjába (1. és 2. cikkely), csakis ezért lehetséges határozottan összekötni (a 3. cikkelyben) a szuverenitás elvét a nemzettel (az

etimonnal összhangban, hisz a *natio* jelentése eredetileg 'születés'). Az itt impliciten jelentkező fikció az, hogy a *születés* azonnal *nemzetté* válik oly módon, hogy nem lehet különbséget tenni a két pillanat között. Azaz csak olyan mértékben tulajdoníthatók jogok az *embernek*, amennyiben ő a *polgár* az azonnal eltűnő előfeltétele (valóban, sosem jelenhet meg pusztán emberként).

5. Ha a nemzetállam rendszerében a menekült ennyire nyugtalanító elem, ez mindenképp azért van, mert az ember és polgár, a születés (*nativity*) és nemzetiség közötti azonosságot felbontva, a menekült válságba sodorja a szuverenitás eredeti fikcióját. Természetesen mindig is léteztek kivételek ez alól az elv alól; korunknak a nemzetállam alapjait fenyegető újdonsága az, hogy az emberiség egyre nagyobb részét lesz lehetetlen ennek keretein belül reprezentálni. Ezért – vagyis amennyiben a menekült kibillenti a régi állam/nemzet/terület hármasságot – ez a látszólag marginális figura inkább azt érdemelné, hogy politikai történelmünk központi elemeként tekintsünk rá. Jó lenne nem elfelejteni, hogy Európában az első táborokat olyan helyekként építették, amelyek által a menekülteket kontrollálni lehet, és hogy az internáló tábor – koncentrációs tábor – megsemmisítő tábor progresszió egy tökéletesen reális leszármazást képvisel. Azon kevés szabályszerűségek egyike, amelyet a náci hűségese megfigyeltek a „végső megoldás” során, az volt, hogy csak a zsidóknak és a cigányoknak a teljes denacionalizálása (attól a másodosztályú állampolgárságtól való megfosztásuk is, amelyet a Nürnbergi Törvények biztosítottak nekik) után küldhették őket megsemmisítő táborokba. Amikor az ember jogai már nem a polgár jogai, akkor ő valószínűleg *szent* (*sacred*), ami az ókori római törvény értelmében azt jelenti: halálra ítélt (*homo sacer*).

6. Szükségszerű határozottan szétválasztani a menekült fogalmát az „Emberi jogok” fogalmától, és a menedékhez való jogot (amely mindenestre drasztikusan korlátozott az európai államok jogalkotásában) nem tekinteni olyan fogalmi kategóriának, amelybe a jelenséget bele kellene kényszeríteni (Heller Ágnes *Vizsgálat egy jobb menedékjogot illetően – Test sul diritto d'asilo* című, nemrég megjelent munkájára vetett pillantás azt mutatja, hogy ma mindez csak émelyítő zavarhoz vezethet). A menekültet annak kell tekinteni, ami ő maga, vagyis semmivel sem kevesebbnek, mint egy határ-fogalomnak, amely radikálisan megkérdőjelezi a nemzetállam elveit, és ugyanakkor előkészíti a terepet az alapfogalmak többé nem halasztható megújulása számára. Időközben pedig az Európai Közösség államaiba való úgynevezett illegális bevándorlás jelensége olyan vonásokat és arányokat öltött (és fog öltetni továbbra is, az előreláthatóan Közép-Európa országaiból származó húszmillió bevándorlóval), hogy ez a forradalom teljesen indokoltá válik. Amivel az iparosodott államok szembesülnek ma, az egy *állandó tartózkodású nem-állampolgár tömeg* (*permanently resident mass of noncitizens*), amelyet nem lehet, vagy amely nem hagyja magát honosítani vagy visszahonosítani. Gyakran ezek a nem-állampolgárok valamilyen származásukból következő nemzetiséggel rendelkeznek ugyan, de amennyiben nem kívának részesülni a saját államuk által biztosított védelemben, ők is, akárcsak a menekültek, „*de facto* állam nélküliek”. Ezeknek a nem-állampolgár lakosoknak a megnevezésére T. Hammar a *denizens*^[1] neologizmust alkotta meg, amelynek érdeme, hogy megmutatja, az állampolgár fogalma többé nem alkalmas a modern államok szociopolitikai valóságának a leírására. Másfelől a fejlett, iparosodott államok polgárai (az Egyesült Államokban és Európában egyaránt) a politikai részvételtől való növekvő távolmaradás által a saját maguk *denizens*sé váló átalakításának evidens tendenciáját mutatják, összhangban azzal a jól ismert elvvel, hogy a jelentős asszimiláció a formális különbségek jelenlétében a gyűlölködés és az intolerancia mértékét fokozza, s megnöveli a xenofób reakciók és defenzív mozgósítások számát.

7. Mielőtt újra megnyílnak a megsemmisítő táborok Európában (ami máris kezd megtörténni), a nemzetállamoknak bátorodniuk kell megkérdőjelezni az őshonosi státusz beíródásának (*inscription of nativity*) elvét és az ezen alapuló állam/nemzet/terület hármasságot. Elég lesz itt egyetlen lehetséges irányt ajánlani. Mint közismert, egyik opció Jeruzsálem problémájának megoldására az, hogy két különböző államnak legyen egyidejűleg és területi megoszlások nélkül a fővárosa. A kölcsönös extraterritorialitás (*reciprocal extraterritoriality*) vagy inkább aterritorialitás (*aterritoriality*) paradoxona, amit ez a helyzet implikálna, az új nemzetközi viszonyok modelljévé általánosulhatna. Két, bizonytalan és fenyegető határok által elválasztott nemzetállam helyett elképzelhető lenne két politikai közösség, amely ugyanabban a régióban és egymáshoz képest exodusban (*in exodus one into the other*) létezik, egymástól egy sor kölcsönös extraterritorialitás által elválasztva, amelynek irányadó elve többé nem az állampolgár joga (*ius*) lenne, hanem inkább az egyén menedéke (*refugium*). Hasonló módon Európára többé nem

kellene úgy tekintenünk, mint egy lehetetlen „nemzetek Európájára”, amelynek katasztrofális következményei már rövid távon is érzékelhetőek, hanem mint egy aterritoriális vagy extraterritoriális térre, amelyben az európai államok minden lakosa (állampolgára és nem-állampolgára) exodus- vagy menedékhelyzetben lenne, és az európai státusz az állampolgár exodusban-való-létét jelentené (nyilvánvalóan szintén mozdulatlanul). Az európai térség így egy áthidalhatatlan szakadékot képviselne születés és nemzet között, ahol a nép/lakosság (*people*) régi fogalma (amely, mint tudjuk, mindig egy kisebbség) újra szert tehetne valamilyen politikai értelemre, döntő módon szemben állva a nemzet fogalmával (amely eddig jogtalanul bitorolta).

Ez a tér nem esne egybe semmilyen homogén nemzeti területtel, sem a nemzeti területeknek a *topográfiai* összegével, de ezeken a területeken cselekedne, átfúrva és *topológiai* szétválasztva őket, akár csak egy leydeni palackban vagy egy Möbius-szalagon, amelyek esetében a külső és a belső meghatározatlan. Ebben az új térben az európai városok, belépve a kölcsönös extraterritorialitás viszonyába, újra felfedeznék ókori világvárosi hivatásukat. Ma a Libanon és Izrael közötti egyfajta senki földjén 425 palesztin tartózkodik, akit Izrael állama utasított ki. Hannah Arendt nyomán ezek az emberek „népük előőrseit” képezik. De ez nem csak, vagy nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy jövőbeli nemzetállam eredeti magvát alakíthatják, ami valószínűleg ugyanolyan alkalmatlanul oldaná meg a palesztin problémát, ahogy azt Izrael tette a zsidókérdéssel. Inkább az történt, hogy a senki földje, ahol menedékre leltek, visszahatott Izrael államának a területére, átfúrva és átalakítva azt oly módon, hogy a hólepte domb képe sokkal belsőbb részévé vált annak a területnek, mint Eretz Izrael bármely más régiója. Csak egy olyan földön lesz elképzelhető az ember politikai túlélése, ahol az államok tereit átfúrták és topológiai deformálták, és ahol az állampolgár megtanulta elfogadni és elismerni a menekültet, aki ő maga.

(1994)

Codău Annamária fordítása

[1] „Hammar ezt az új kategóriát, amelynek tagjai nem szabályos idegenek többé, de nem is honosított állampolgárai a befogadó államnak, *denizens*nek nevezi. A terminus olyan külföldiekre vonatkozik, akik legális és állandó tartózkodási engedéllyel rendelkeznek a befogadó államban.” L. Ece Ozlem Atikcan, *Citizenship or Denizenship: The Treatment of Third Country Nationals in the European Union*, in: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=sei-working-paper-no-85.pdf&site=266> (A fordító megjegyzése).